

УДК 378.016:159.9-057.86 (043.3)

Р. Сірко, д.психол.н, доц., нач. каф. (ORCID 0000-0002-9398-6272)

В. Слободяник, к.психол.н., доц., доц. каф. (ORCID 0000-0001-6533-3453)

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГА ОПЕРАТИВНО-РЯТУВАЛЬНОЇ СЛУЖБИ

Визначено, що професійна діяльність психолога оперативно-рятувальної служби поділяється на два періоди: повсякденна діяльність у особливих умовах і в екстремальних ситуаціях. Відмічається, що для кожного періоду характерні свої стрес-чинники. Повсякденна діяльність характеризується такими стрес-чинниками: відсутністю можливості підвищувати кваліфікацію, кар'єрного зростання та творчої діяльності; невеликою заробітною платнею; монотонністю окремих видів робіт; великим обсягом виконуваних завдань; жорсткою дисципліною; емоційним вигоранням; нечіткістю функцій та завдань; перевантаженням додатковими обов'язками. При екстремальній діяльності стресовими чинниками є: загибель людей; робота з родичами загиблих; непередбачуваність обставин; емоційне вигорання; спілкування з журналістами; дефіцит часу для прийняття рішень; неможливість повноцінного відпочинку та усамітнення; постійне нервово-психічне напруження; ненормований робочий день; страх за власне життя або ж отримання травми. Уявлення про особливості професійної діяльності психолога ДСНС України вивчалися за допомогою розробленої нами анкети «Особливості діяльності психолога оперативно-рятувальної служби». У результаті факторного аналізу виокремлено ключові фактори роботи психолога оперативно-рятувальної служби, такі як: «стрес-чинники професійної діяльності психолога Державної служби України з надзвичайних ситуацій», «позитивні чинники професійної діяльності психолога Державної служби України з надзвичайних ситуацій», «основні напрями роботи психолога Державної служби України з надзвичайних ситуацій», «мотиви вибору професії».

Ключові слова: психолог оперативно-рятувальної служби, діяльність у особливих та екстремальних умовах, професійно важливі якості.

Вступ. У нинішніх соціально-політичних та економічних умовах розвитку суспільства теоретична психологія виявилась неготовою до стрімкого зростання запитів практики. Факультети психології, які функціонують при класичних університетах, готують психологів-теоретиків і дослідників, надають їм фундаментальну освіту, проте не забезпечують спеціальними знаннями, необхідними для роботи в особливих та екстремальних умовах. Окрім того відсутній професійний відбір майбутнього психолога при вступі до закладів вищої освіти, де б

діагностувалася його придатність до діяльності загалом та до екстремальних умов зокрема. Саме тому важливим науковим завданням є вивчення особливостей діяльності психологів ризиконебезпечних професій з метою розробки їх психограми та професіограми, які б можна було використовувати при професійному відборі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У доступних автору дослідженнях значна увага кваліфікаційному профілю психолога (А. Маркова), критеріям та показникам професійної

підготовленості (Н. Іванова, В. Стасюк), мотиваційно-смісловій регуляції (Ж. Вірна), саморегуляції професійного мислення (Н. Пов'якель), формуванню професійної свідомості (Н. Шевченко) та професійної ідентичності (А. Борисяк).

У доступних автору джерелах вивчається діяльність психолога у різних галузях практики. Систему професійних компетенцій організаційних психологів висвітлені у дослідженнях Л. Карамушки [2]. О. Черепехіна [6] розглядає структуру психологічної готовності психолога до професійної діяльності у спорті, У працях О. Сафіна [5] розробляється психодіагностичний інструментарій практичного психолога Служби безпеки України. Дослідження І. Приходька [4] присвячені специфіці роботи психолога внутрішніх військ, а також проблемам вивчення професійної придатності кандидатів на військову службу і навчання у заклади вищої освіти МВС України. Н. Оніщенко [3] досліджує специфіку діяльності психолога Державної служби України з надзвичайних ситуацій, де розглядаються організаційні аспекти роботи психолога в умовах екстремальної ситуації та її правове регулювання, аналізується психологічна характеристика постраждалих різного віку, розробляються рекомендації щодо нейтралізації психічних станів та їх психодіагностичний інструментарій.

Водночас низка питань, важливих для підготовки практичних психологів оперативно-рятувальної служби, залишається невирішеною: не досліджено стрес-чинники діяльності психолога ДСНС України та їх вплив на особистість фахівця; не вивчено

його професійну мотивацію. Ми розділяємо думку С. Іванової [1], яка зазначає, що діяльність психолога з надзвичайних ситуацій поділяється на два періоди: повсякденна праця та робота в екстремальних ситуаціях. Вважаємо, що для кожного періоду характерні свої стресогенні чинники, які потребують детального вивчення та вимагають специфічної підготовки особистості, що в подальшому дасть можливість фахівцю справлятися з ними в процесі виконання функційних обов'язків.

Мета дослідження полягає у вивченні психологічних особливостей основних періодів професійної діяльності психолога оперативно-рятувальної служби, а саме: повсякденної діяльності в особливих умовах та виконання професійних обов'язків в екстремальних ситуаціях.

Методи та методика дослідження. Уявлення про особливості професійної діяльності психолога ДСНС України вивчалися за допомогою розробленої нами анкети «Особливості діяльності психолога оперативно-рятувальної служби», де представлені такі блоки:

– функціональний, який досліджував завдання, що має виконувати психолог у надзвичайних умовах;

– адаптаційний, де діагностувались особливості професійної адаптації до служби та навчання;

– мотиваційний, в якому аналізувались мотиви вибору професії; блок стрес-чинників та методів їх подолання.

В опитуванні брали участь 214 респондентів. Серед них: 41 особа (19,1 % від вибірки в цілому) є практичними психологами, які працюють у Державній службі

України з надзвичайних ситуацій (далі – ДСНС) та мають безпосередній досвід роботи у цій сфері; 121 особа (56,6 % від вибірки в цілому) являються студентами та курсантами перших-четвертих курсів спеціальності «психологія» Львівського державного університету безпеки життєдіяльності та 52 особи (24,3 % від вибірки в цілому) – студенти четвертого курсу Львівського державного університету внутрішніх справ спеціальності «психологія». Такий розподіл вибірки дозволив вивчити особливості діяльності психолога ДСНС України безпосередньо при опитуванні практичних працівників та порівняти їхні думки з оцінкою студентів-психологів, які прослухали спеціалізовані курси навчальних дисциплін з професійно-екстремальної діяльності та мають уже певне уявлення про професію.

Результати. При дослідженні адаптаційного блоку виявлено, що у 17,0 % працюючих психологів адаптація була ускладнена. При цьому 19,5 % осіб вказують на проблеми в особистому житті, які пов'язані з професією, що, у свою чергу, негативно впливає на адаптаційні процеси. Водночас, більшість студентів зазначили, що проблем при адаптації до умов навчання у закладі вищої освіти зі специфічними умовами навчання у них не виникало, і лише 19,2 % вказали на наявність дезадаптаційних моментів. Таким чином, по вибірці в цілому кожен шостий респондент має знижений рівень адаптивності (13,0 %), який в подальшому призводить до емоційного вигорання та професійних деформацій.

Аналіз блоку методів подолання стресу показав, що особистість

коригує дезадаптаційні прояви за допомогою як безпечних релаксаційних методів, так і шкідливих для здоров'я. Так, по вибірці в цілому знімають стрес за допомогою: фізичних вправ – 22,8 % опитуваних, психотерапевтичних технік – 12,1 % осіб, спілкування з близькою людиною – 79,4 % респондентів. У той же час, по вибірці в цілому 11,2 % осіб у кризових ситуаціях вживають тютюн та 8,8 % опитуваних – алкоголь, що негативно впливає на психічне здоров'я. Як бачимо, кожен десятий респондент використовує шкідливі для організму методи розвантаження нервової системи. Викликає тривогу той факт, що в процесі професіоналізації кількість осіб, які небезпечними засобами знімають стрес, суттєво збільшується. Так, на тютюнопаління як релаксаційний момент вказує вже 24,3 % практикуючих психологів проти 9,9 % студентів, а на вживання алкоголю – 26,8 % фахівців проти 5,7 % студентів. У зв'язку з наявністю невеликої кількості людей, які використовують психотехнології, потрібно розробляти та впроваджувати заняття з навчання навичкам релаксації та аутогенного тренування з метою самопомоги, а збільшення осіб з узалежненими проявами потребує використання тренінгів з профілактики адитивної поведінки.

При вивченні мотиваційного блоку встановлено, що у студентів переважають процесуальні мотиви вибору професії. Так, по вибірці в цілому на «усвідомлений вибір професії» (подобається зміст діяльності) вказали 77,5 % респондентів, при цьому спостерігається позитивна тенденція: з кожним роком кількість вступників,

які свідомо обирають роботу психолога, збільшується. Так, серед психологів ДСНС України цей факт відмітив лише кожен другий респондент (48,7 %), а серед студентів – 84,6 %. При цьому практикуючі психологи одними з основних мотивів називають «наявність вакантної посади» (17,0 %) та «порада батьків» (24,3 %), що свідчить про переважання непроцесуальної мотивації, яка надалі призводить до зниження інтересу до професії. У той же час у студентів, навпаки, переважають процесуальні мотиви, а вплив випадкових чинників знижується. Так, на «пораду батьків» як основний мотив вказують 11,5 % студентів Львівського державного університету внутрішніх справ та 6,6 % студентів Львівського державного університету безпеки життєдіяльності. У зв'язку з економічною ситуацією в країні та низькою оплатою на матеріальні мотиви вказує лише 7,4 % осіб від вибірки в цілому.

Мотиваційна структура особистості впливає на її задоволеність професійною діяльністю, що, в свою чергу, підвищує працездатність фахівця. Так, на запитання анкети «Чи задоволені ви професією психолога?», позитивну відповідь по вибірці в цілому відзначили 84,1 % респондентів. Опитуваним подобаються такі змістовні складові професії: «спілкування з людьми» (79,4 %), «психотерапевтична практика» (34,5 %), «екстремальні умови діяльності» (29,4 %), «можливість проводити наукові дослідження» (11,2 %), «наявність творчих елементів в діяльності» (15,8 %). При цьому «екстремальні умови діяльності» як позитив професії

відмічає кожен третій респондент серед студентів (31,4 % – ЛДУ БЖД та 36,5 % – ЛьвДУВС). Цей факт ще раз підтверджує усвідомлений вибір професії, адже наявність у особистості схильності до ризику спонукає її шукати професію відповідного типу.

В той же час виявлено групу осіб, які розчаровані в професії. Так, 12,1 % опитуваних по вибірці в цілому взагалі б не обрали професію психолога при можливості повторного вибору, а професію психолога, який працює у екстремальних умовах діяльності, не обрав би вже кожен другий опитуваний (50,0 %). Виявлено, що серед практикуючих психологів незадоволеність професією значно вища, ніж серед студентів (29,2 % фахівців проти 13,4 % студентів). На нашу думку, це пов'язано з високим рівнем психоемоційного напруження під час виконання службових обов'язків та низькою заробітною платнею, яка не забезпечує адекватних умов життя.

При розгляді блоку стрес-чинників професійно-екстремальної діяльності психолога ДСНС України виявлено, що останніми є: «загибель людей» (31,7 %), «робота з родичами загиблих» (31,7 %), «непередбачуваність обставин» (21,9 %), «емоційне вигорання» (19,5 %), «спілкування з журналістами» (17,0 %), «дефіцит часу при прийнятті рішень» (14,6 %), «неможливість повноцінного відпочинку» (14,6 %), «нервово-психічне напруження» (9,7 %). При цьому 92,6 % практикуючих психологів вказують на потребу значного реабілітаційного періоду після перебування у надзвичайних ситуаціях з метою профілактики емоційного вигорання та розвитку нервово-психічних захворювань.

Встановлені також стрес-чинники повсякденної діяльності психолога, який працює у силових структурах. Так, основними стресогенними факторами, які озвучують психологи ДСНС України, є: невелика заробітна платня (34,1 %), монотонність діяльності, яка призводить до помилок (26,8 %), великий обсяг роботи (24,3 %), нечіткість завдань (17,0 %), жорстка дисципліна (12,1 %), емоційне вигорання (12,1 %), перевантаженість додатковими обов'язками (12,1 %), відсутність кар'єрного зростання (9,7 %), відсутність творчих елементів у діяльності (7,3 %). Всі вищезазначені елементи діяльності потрібно враховувати при розробці спеціалізованих навчальних курсів у процесі підготовки практичного психолога у закладах вищої освіти.

Аналіз функціонального блока показав, що основними завданнями діяльності психолога в екстремальних умовах є: психодіагностика (82,2 % від вибірки в цілому); професійний відбір (74,7 %); участь у атестаційних комісіях (32,7 %); психокорекційна робота з персоналом (70,0 %); надання екстреної психологічної допомоги населенню під час надзвичайних ситуацій (67,7 %); психологічний супровід сімей загиблих (64,9 %); кризове телефонне консультування (49,0 %); участь у антипанічних (54,2 %), антисуїцидальних (57,0 %) та антитерористичних (46,7 %) бригадах.

У свою чергу, специфіка діяльності практичного психолога системи ДСНС України накладає відбиток на його навчальну підготовку. На необхідність спеціалізованої професійно-екстремальної підготовки під час навчання у закладі вищої освіти

вказали 87,8 % психологів, котрі мають досвід роботи у надзвичайних ситуаціях. При цьому 85,3 % практикуючих психологів вказали також на потребу професійного медичного відбору та 90,2 % – професійного психологічного відбору для майбутніх курсантів при вступі у заклад вищої освіти.

На думку респондентів, одним з важливих заходів, які покращать підготовку практичних психологів, є запровадження професійного психофізіологічного (36,4 % від вибірки в цілому) та медичного відбору (14,4 % від вибірки в цілому) також і для студентів, котрі вступають у спеціалізований заклад вищої освіти. При цьому вищезазначені види відбору вже існують у курсантів, а студенти навчаються за такою ж самою програмою, де передбачені значні психічні та фізичні навантаження, тому доцільно проводити діагностику емоційно-вольової та психомоторної сфери, щоб визначити їх придатність до такого виду діяльності.

Опитувані також відзначили доцільність удосконалення освітнього процесу у спеціалізованих закладах вищої освіти. Так, по вибірці в цілому кожен п'ятий респондент (20,5 %) висловився за те, щоб збільшити обсяг навчальних дисциплін, які б ознайолювали студентів зі специфікою роботи у надзвичайних ситуаціях; кожен другий опитуваний (45,3 %) пропонує збільшити обсяг навчальних практик з професійно-екстремальної діяльності; кожен третій досліджуваний (34,1 %) відзначає важливість спеціалізованих комплексних навчань з ліквідації надзвичайних ситуацій. Студенти та практикуючі психологи відмітили також потребу у спеціалізованих

тренінгах особистісного зростання (44,8 %), навчаннях навичкам аутогенного тренування та релаксації (38,3 %), заходах щодо профілактики адиктивної поведінки (25,8 %). Важливе значення у професійній підготовці респонденти надають також обміну досвідом в рамках навчально-методичних зборів практикуючих психологів: на це вказали 39,2 % опитуваних по вибірці в цілому. 92,6 % психологів ДСНС України відзначили також необхідність постійного підвищення кваліфікації практикуючих психологів, що, в свою чергу, ефективно вплине на їх професіоналізм.

Обговорення результатів.

Отримані внаслідок проведення емпіричного дослідження (гетерогенна вибірка ($n=214$ осіб)) результати були піддані факторному аналізу. Зокрема, виокремилася дванадцять факторів, з яких нам вдалося вичленувати чотири основних, на які припало найбільше змістове навантаження та в яких зосередилися найсуттєвіші показники, що містили знакові, ключові психологічні особливості й тенденції діяльності психолога в надзвичайних умовах. Результати факторного аналізу інтерпретуються таким чином.

У першому факторі, що названий нами «стрес-чинники професійної діяльності психолога ДСНС України» (17,2 % від загальної дисперсії), виділилися такі показники: «непередбачуваність обставин», «дефіцит часу при прийнятті рішень», «загибель людей», «робота з родичами загиблих», «спілкування з журналістами», «страх за власне життя», «страх отримання власної травми», «постійне нервово-психічне напруження», які характеризують

специфіку роботи психолога власне в зоні надзвичайної ситуації.

Високу питому вагу мають також змінні, які визначають особливості повсякденної діяльності психолога силових відомств. До них належать: «неможливість відпочити», «неможливість усамітнитися», «ненормований робочий день», «емоційне вигорання», «жорстка дисципліна», «великий обсяг роботи», «монотонність», «відсутність можливості підвищувати кваліфікацію», «неблагополучна атмосфера в колективі», «відсутність творчої діяльності», «невелика зарплата», «відсутність кар'єрного зростання», «перевантаження додатковими обов'язками», «відсутність повноцінного відпочинку», «нечіткість завдань психолога». Добір показників у першому факторі, який, як відомо, є найбільшим презентантом реального стану справ, засвідчує складність діяльності, завантаженість практичного психолога та високі психоемоційні впливи на психіку та здоров'я, що призводить до емоційного вигорання.

До другого фактора, названого нами «основні напрямки роботи психолога ДСНС України» (9,4 % внесок у сумарну дисперсію), увійшли такі показники: «тренінг особистісного зростання», «навчання навичкам саморегуляції та аутогенного тренування», «психодіагностична робота», «психопрофілактика», «співбесіда при прийомі на роботу», «участь у атестаційній комісії», «психокорекційна робота з персоналом», «участь у антипанічних бригадах», «супровід сімей загиблих», «екстрена психологічна допомога постраждалому населенню»,

«психотерапевтична робота з постраждалим населенням при надзвичайних ситуаціях», «участь у антисуїцидальних бригадах», «участь у антитерористичних бригадах (при проведенні переговорів з терористами)». Композиція вичленуваних у другий фактор показників промовисто свідчить про широкий спектр обов'язків, які виконує психолог під час діяльності в особливих умовах. Позитивним, на наш погляд, є виокремлення до другого фактора показника «задоволеність професією» зі знаком «+», що свідчить про наявність інтересу до спеціальності, усвідомленості її потрібності та сформовану професійну спрямованість особистості.

Третій фактор, умовно названий «мотиви вибору професії» (8,8 % від загальної дисперсії), наповнили такі показники: «вислуга», «порада батьків», «вакантна посада», «спілкування з аудиторією», які свідчать про основні спонуки, що вплинули на професійне самовизначення респондентів. Досить інформативним є виділення показників зі знаком «-», таких як: «свідомий вибір», «повторний вибір професії психолога», «повторний вибір професії психолога в надзвичайних ситуаціях», «задоволеність професією», «задоволеність роботою». Наявність таких фактів вказує на незадоволеність діяльністю, емоційне виснаження та вигорання, що призводить до появи негативної компенсаторної поведінки, про що свідчать також високі факторні навантаження показника «знімаю стрес алкоголем».

У четвертому факторі – «позитивні чинники професійної

діяльності психолога ДСНС України» – (8,1 % від загальної дисперсії) вичленувалися такі показники: «отримання чіткого результату», «екстремальні умови діяльності», «творчість при розробці тренінгів», «психотерапевтична практика», «наукові дослідження», «проведення професійного психофізіологічного відбору», «значний обсяг навчальних дисциплін». Основним семантичним тлом цього фактора виступає потреба досліджуваних у реалізації власних професійних настанов, які позитивно впливають на особистісну самореалізацію.

Висновки. Визначено, що робота психолога оперативно-рятувальної служби поділяється на два періоди: повсякденна діяльність у особливих умовах і в екстремальних ситуаціях. Повсякденна діяльність характеризується такими стрес-чинниками: відсутністю можливості підвищувати кваліфікацію, кар'єрного зростання та творчої діяльності; невеликою заробітною платнею; монотонністю окремих видів робіт; великим обсягом виконуваних завдань; жорсткою дисципліною; емоційним вигоранням; нечіткістю функцій та завдань; перевантаженням додатковими обов'язками. При екстремальній діяльності стресовими чинниками є: загибель людей; робота з родичами загиблих; непередбачуваність обставин; емоційне вигорання; спілкування з журналістами; дефіцит часу для прийняття рішень; неможливість повноцінного відпочинку та усамітнення; постійне нервово-психічне напруження; ненормований робочий день; страх за власне життя або ж отримання травми. Виділені також позитивні чинники діяльності, які підвищують рівень задоволеності

професією: допомога людям, спілкування під час проведення профілактичної роботи серед населення, заняття психотерапевтичною практикою, праця в екстремальних умовах як компенсація власного страху, творчість при розробці психокорекційних програм, проведення наукових досліджень. У результаті факторного аналізу виокремлено ключові фактори роботи психолога оперативно-рятувальної служби, такі як: «стрес-чинники професійної діяльності психолога ДСНС України», «позитивні чинники професійної діяльності психолога ДСНС України», «основні напрями роботи психолога ДСНС України», «мотиви вибору професії».

Література

1. Иванова С. В. Психологическое сопровождение профессиональной подготовки психологов МЧС России : монография. Санкт-Петербург : Астерион, 2011. 128 с.

2. Карамушка Л. М. Система професійних компетенцій організаційних психологів і

психологів праці та їх роль в забезпеченні організаційного розвитку сучасних організацій. *Вісник післядипломної освіти* : зб. наук. праць. Київ : Геопринт, 2009. Вип. 13. Ч. 2. С. 143–150.

3. Оніщенко Н. В. Екстрена психологічна допомога постраждалим в умовах надзвичайної ситуації: теоретичні та прикладні аспекти : монографія. Харків : Право, 2014. 584 с.

4. Основи роботи психолога внутрішніх військ МВС України : навч. посіб. / І. І. Ліпатов, І. І. Приходько, Ю. Б. Ірхін та ін. Харків : Акад. ВВ МВС України, 2008. 152 с.

5. Сафін О. Д. Психодіагностичний інструментарій практичного психолога Служби безпеки України : метод. посіб. Київ : НКЦ, 2007. 288 с.

6. Черепехіна О. А. Особливості психологічної готовності психологів до професійної діяльності у спорті : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Київ, 2006. 23 с.

R. Sirko, Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor, Head of the Department
V. Slobodyanyk, PhD, Associate Professor of the Department
Lviv State University of Life Safety, Lviv

FEATURES OF THE ACTIVITY OF THE PSYCHOLOGIST OF THE RESPONSIVE-RESCUE SERVICE

In article is determined that the work of the psychologist of the responsive-rescue service is divided into two periods: daily activities under special conditions and the extreme situations for each period, which are characterized by their stress-factors. Everyday activities are characterized by the following stress factors: lack of opportunities for training, career growth and creativity; low wages; monotony of certain types of work; a large amount of tasks; strict discipline; emotional burnout; blurred functions and tasks; overloading with additional responsibilities. At extreme activity stress factors are: death of people; work with relatives of the victims; unpredictability of circumstances; emotional burnout; communication with journalists; lack of time for decision making; impossibility of complete rest and solitude; constant nervous and mental stress; irregular working day; fear for one's own life or injury.

The ideas about the peculiarities of the professional activity of the psychologist of the SES of Ukraine were studied with the help of the questionnaire "Peculiarities of the activity of the psychologist of the operative-rescue service" developed by us. As a result of factor analysis, the key factors of the work of the psychologist of the responsive-rescue service have been identified, such as: «the professional activity stress factors of the psychologist of the SESU», «positive factors of psychologist professional activity at the SESU», «main directions of the psychologist work at the SESU», «motives for choosing the carrier».

Keywords: the psychologist of responsive-rescue service, activities in special and extreme conditions, professional-important qualities.

References

1. Yvanova S. V. *Psykholohycheskoe soprovozhdenye professyonalnoi podgotovky psykholohov MChS Rossyy : monohrafiya.* Sankt-Peterburh : Asteryon, 2011. 128 s.
2. Karamushka L. M. *Systema profesiinykh kompetentsii orhanizatsiinykh psykholohiv i psykholohiv pratsi ta yikh rol v zabezpechenni orhanizatsiinoho rozvytku suchasnykh orhanizatsii.* Visnyk pislidyplomnoi osvity : zb. nauk. prats. Kyiv : Heoprynt, 2009. Vyp. 13. Ch. 2. S. 143–150.
3. Onishchenko N. V. *Ekstrena psykholohichna dopomoha postrazhdalym v umovakh nadzvychainoi sytuatsii: teoretychni ta prykladni aspekty : monohrafiya.* Kharkiv : Pravo, 2014. 584 s.
4. *Osnovy roboty psykholoha vnutrishnikh viisk MVS Ukrainy : navch. posib.* / I. I. Lipatov, I. I. Prykhodko, Yu. B. Irkhin ta in. Kharkiv : Akad. VV MVS Ukrainy, 2008. 152 s.
5. Safin O. D. *Psykhodiahnostychnyi instrumentarii praktychnoho psykholoha Sluzhby bezpeky Ukrainy : metod. posib.* Kyiv : NKTs, 2007. 288 s.
6. Cherepiekhina O. A. *Osoblyvosti psykholohichnoi hotovnosti psykholohiv do profesiinnoi diialnosti u sporti : avtoref. dys. ... kand. psykhol. nauk : 19.00.01.* Kyiv, 2006. 23 s.

Надійшла до редколегії: 17.05.2021

Прийнята до друку: 28.05. 2021